

Культурні румуно-сербські інтерференції в Банатському регіоні

Душіца Рістін

УДК 316.73(498.5)(=135.1=163.41)

Dușița Ristin. Romanian and Serbian Cultural Interferences in Banat Region. This article is meant to reveal the different perspectives in which the Romanian and Serbian cultural interferences of Banat region could be noticed, pointing out their main common elements within a cross-cultural context. These facts are discussed taking into account the common background and all the conditions that made Banat region to become one of the most varied and interesting part of Europe, situated at the confluence of central and south-east European areas. There are relevant ethnographic, religious, folk, linguistic, and cultural characteristics within the framework of the cross-cultural communication between Romanian and Serbian people who live in Banat that can define a certain view of the world of both these two nations.

Dușița Ristin. Interferențe culturale româno-sârbe în regiunea Banatului. Acest articol dorește să evidențieze perspectivele diferite din care pot fi privite interferențele culturale dintre românii și sârbii din regiunea Banatului, subliniind principalele elemente comune în cadrul unui context intercultural. Aceste fapte sunt discutate luând în considerare cadrul comun și toate condiționările care fac din regiunea Banatului una dintre cele mai variate și mai interesante părți ale Europei, situate la confluența dintre arealele central și sud-est european. Caracteristici etnografice, religioase, folclorice, lingvistice și culturale din cadrul comunicării interculturale dintre românii și sârbii din Banat definesc o anumită viziune a universului celor două națiuni.

Зона Банату, що розташована між Мурешом, Тисою, Дунаєм та передгір'ям Карпат, з погляду етнографії вважається одним із найколеритніших регіонів цієї частини Європи, «етнографічною, фольклорною, релігійною, лінгвістичною та культурною мозаїкою». Історична доля цього регіону, справжнього пограниччя цивілізації і торгівлі, вірувань та фольклору, який був колискою співіснування поліетнічної спільноти впродовж віків та сприяв постійному міжетнічному обміну духовними і матеріальними цінностями і є продовженням південно-східного європейського ареалу в «серце» континенту та до центральноєвропейської зони¹, була нелегкою, що, звісно, відобразилося у звичаях і традиціях. Крім поступового зменшення лінгвістичних бар'єрів, унаслідок спільного життя, важливі зміни відбулися й на рівні менталітету жителів цього регіону. Наявність детальної кореляції між ґрунтами, кліматом, довкіллям та психологією людей, про що дізнаємося з оповідань, те, як вони підбирають теми для спілкування, поєднують та впорядковують їх на власне розуміння, накладає своєрідний відбиток на традиційні елементи місцевої колективної пам'яті.

Ресурси банатського краю, який сприймається як маргінальна зона різних імперій, підтримувалися створеним протягом століть образом, що дало можливість реабілітувати деякі «пошкоджені й уражені» ідентичності. Через такий образ периферії представляли ті свої імперські тяжіння до центру, що допомогли зберегти та утвердити їхні цінності². Це сприяло створенню клімату довіри та оцінки різноманіття, постійного міжкультурного спілкування та усвідомлення того, що будь-який індивід робить свій важливий внесок у розвиток цілого регіону. Якщо вести мову про Банат, то це зразок міжкультурності, яка творилася поступово і означає більше, ніж просте накладання різних культур на одній території.

Сьогодні в колективному чи індивідуальному сприйнятті міф про Банат, як про міжетнічний рай, набирає ваги ще й завдяки низці ритуальних культурних практик, які його увіковічують. Століттями сусідні народи вчилися жити не тільки поруч, але й разом, вивчали принципи одне одного, при звичаювались до відмінного та поважали розмаїття тощо. Це супроводжувалося формами культурного переходу, що давало своєрідну характеристику цьому специфічному полікультурному регіону центрального та південносхідноєвропейського простору. Дво-, три- чи чотиримовність інтелектуальної еліти, а також більшості жителів Банату, до Другої світової війни (коли етнічний склад помітно змінювався у зв'язку з від'їздом євреїв і німців та новою колонізацією румунським і сербським населенням з інших областей Румунії та, відповідно, колишньої Югославії) була вирішальним фактором комунікації та зближення.

У румунському Банаті можна стверджувати про столітню багатомовність носіїв банатських говорів, оскільки в цьому регіоні багато родин і сьогодні розмовляють кількома мовами – звичною румунською, її банатським субдіалектом, німецькою, сербською та угорською в їх діалектних варіантах³. Лінгвістичні інтерференції в топонімії та ономастиці, взаємні лексичні запозичення, впливи у фонетиці, морфології, синтаксисі, словотворенні, семантичні кальки підкреслюють особливий характер зв'язків між багатьма мовами шляхом накладання іншомовного та румунського елементів, що можна пояснити прямими мовними контактами і характерною для цього регіону формою тривалої багатомовності. Таким чином, стає зрозумілою легкість, з якою носії, які однаково (або відносно однаково) володіють щонайменше двома мовними системами, швидко та невимушено переходять від одного лінгвістичного коду до іншого⁴.

За статистичними даними, у конфігураціях, що варіюються від однієї епохи до іншої, на цій території співіснують понад 20 етносів та етнічних груп (румуні, серби, німці, угорці, євреї, цигани, словаки, хорвати, болгарі, українці, поляки, італійці, турки, татари, чехи, греки, вірмени, французи, росіяни, араби), які за релігійною ознакою належать до восьми конфесій (православні, римо-католики, греко-католики, євангелісти-лютерани, реформати-кальвіністи, іудеї, неопротестанти, ісламісти) та розмовляють більш ніж двадцятьма мовами. За останні три століття всі етноси створили у сільському та міському просторі певні форми культурного вираження – інституціоналізовані чи неінституціоналізовані, народні чи культурні, постійні чи переривчасті. Ці форми не діяли монодично, а створювали відповідні інтерференції. Через культуру було подолано «природну», «кровну» солідарність, послаблено ефект націоналістичних ідеологій, які у різні періоди проникали до всіх етнічних спільнот, завдяки чому не відбулося етнолінгвістичної анклавізації. Отже, у Банаті констатується перевищення рівня мультикультуралізму за рахунок розвиненої міжкультурності, що протягом трьох століть викарбувалася в циклі світських та релігійних свят⁵.

В історичній ретроспективі розвитку взаємозв'язків румунів і південнослов'янських народів контакти між румунським і сербським населенням більш давні на півдні Дунаю і мають глибоке коріння, у той час, як західна гілка південних слов'ян ослабла на заході Балканського півострова, заселеного значною кількістю романського населення. Балканські румуні (волохи) зафіксовані історичними джерелами в складі сербської середньовічної держави в 1198–1199 роках за правління Стефана Неманья в Призренському окрузі, а вже пізніше вони згадуються як численне населення в різних місцях, заселених сербами та хорватами⁶. Період появи румунських державних утворень на півночі Дунаю знаменує зародження румуно-сербських зв'язків, що мали значні культурні та лінгвістичні наслідки. Занепад болгарської держави та розквіт сербської у XIV ст. зумовив інтенсифікацію зв'язків між румунами та сербами. У третьому десятилітті XV ст. сербсько-слов'янська мова стала мовою румунського діловодства⁷, де її використовували до XVII ст.

Політичні, родинні, економічні та культурні контакти між румунською та сербською державами інтенсифікувалися в другій половині XV ст. під час просування сербської держави на північ⁸, а культурні зв'язки, зокрема, інтенсивно розвивалися й після турецького завоювання. Багато сербів знайшли притулок на півночі Дунаю, у Румунських князівствах, займаючи посади в церковній та світській ієрархії. Для культурних та мовних румуно-сербських контактів важливою була діяльність у Мунтенії та Молдові багатьох сербських дяків, друкарів та вчених. Сербська присутність у цей період була настільки інтенсивною, що назви «серби» та «сербський» набули високого престижу, першу назву почали застосовувати до слов'ян загалом, а другу – до слов'янської мови, у її південних варіантах, та мови південних слов'ян⁹.

Значні переміщення населення Балканського півострова з півдня та південного сходу на північ та північний захід залежали від перемог та просування турків на Балкани у XIV ст. Кульмінацією цих подій стала поразка сербів на Косовому Полі (1389). Починаючи з першої половини XV ст., великі групи сербів, які втікали від турецької небезпеки, поселилися на заході румунського Банату¹⁰. Перші мігранти змішалися з масою румун, проте їх сліди збереглися в деяких топонімічних назвах Східного Банату та Західної Олтенії¹¹, а також у деяких словах. Контакти між новоприбулими та румунським автохтонним населенням поклали початок нових культурних та мовних відносин, які тривають і дотепер. Наслідки їх дуже важливі для румунської мови кількісно, а для банатського діалекту якісно¹².

Надзвичайно складною була ситуація в Сербії через війну між турками та мадярами на її території в XV ст. Це спричинило міграцію сербів на північ, унаслідок чого тільки в 1481 році до Банату переїхало близько 50 000 сербів¹³. Кілька років потому, в одному з листів до Папи Римського, Матей Корвін зазначив, що у 1482–1486 роках до Угорщини переїхало 200 000 сербів. Ці цифри дещо завищені, проте можна дійти висновку, що значна кількість сербського населення мігрувала тоді на північ і захід. У XVI ст. серби проживали компактно на румунських територіях, а саме: вздовж Дунаю та Муреша, а також – розпорошено на півдні та заході Тімішоари¹⁴. У XVII–XIX ст. відбулася міграція сербів у самому Банаті, однак кількість сербського населення не збільшилася, оскільки багато сербів емігрували в Бачку (Сербія) та в околиці Буди (Угорщина). Нинішнє розташування сербів у румунському Банаті збігається, як правило, з тим, яке було два з половиною століття тому, коли вони проживали на Банатській рівнині, уздовж кордону із Сербією, у деяких населених пунктах, розташованих на берегах Дунаю, а також у внутрішніх районах.

Для розуміння давності тісних міжкультурних зв'язків, взаємозалежності та румуно-сербських інтерференцій у Банаті особливе значення має те, що, починаючи із середини XVI і до середини XVIII ст., тобто незадовго до турецького панування в Банаті та кілька десятиліть після нього, на цій території не було німецького населення, а сербська мова мала безперечний авторитет завдяки наданим їй носіям привілеїв з боку мадярів та австрійців. Тут слід згадати також і потужний культурний рух сербів у Габсбурзькій імперії у XVIII та XIX ст., а також і те, що румуні в Банаті тривалий час були під юрисдикцією сербської православної церкви. Так, ієрархи сербського походження були наставниками румунських єпархій у західній частині держави¹⁵. Після завоювання турками обширних територій, включно з Банатом, у 1690 році велика сербська православна колонія на чолі з патріархом Арсенієм III Чарноєвичем переселилася в Угорщину. До неї входило й багато сербських ієрархів, яких інколи призначали керувати румунськими єпархіями в Ардялі. Наприклад, єпископством Араду в 1707–1829 роках керували виключно сербське вище духовенство: Ісає Дякович, Вікентій Йованович, Павло

Ненадович. Митрополитами сербів були Сінесій Живанович, Павло Авачемович.

Оскільки з 1701 року румунам, що проживали в Габсбурзькій імперії, було заборонено підтримувати релігійні стосунки з жителями півдня та сходу Карпат, то вони шукали підтримки в сербській ієрархії, яка після 1690 року входила до Карловацької митрополії.

Результатом переговорів між Ієнопольським єпископом (сучасний Арадський повіт) Ісаєю Дяковичем, представником Сербії, та Габсбурзькою монархією влітку 1690 року щодо проживання сербів в Угорщині стала грамота короля Леопольда I (1657–1705) від 21 серпня 1690 року, згідно з якою, сербам, які переїжджали до Угорщини, надавалися певні політичні та конфесійні привілеї як компенсація за їх військову службу. Також за цією грамотою, патріарх Арсеній став церковним провідником усього православного населення Габсбурзької монархії (сербів, русинів та румунів), а також здобув право висвячувати єпископів і священників, володіти майном, дотримуватися юліанського календаря тощо. Ці привілеї були підтверджені новою грамотою від 11 грудня того самого року, відомою під назвою «Іллірійські привілеї». Отже, восени 1690 року та навесні наступного багато сербських, албанських та румунських родин (приблизно 36 000) переїхали у Срем, Славонію та інші області Угорщини, де невдовзі заснували військову організацію. Резиденція патріарха до 1701 року містилася в монастирі Крушедол у Сремі, згодом її було перенесено до Сентандрея, звідки патріарх часто відвідував регіони, у яких проживали православні. 28 червня 1694 року, після опанування нових територій, патріарх звернувся до короля Леопольда I з проханням затвердити новообраних єпископів. 4 березня 1695 року король підтвердив обрання Ісаї Дяковича єпископом Ієнополя та Тімішоари, Єфтимія Титовака – єпископом Мохача, Стефана Метохьяка – єпископом Карловація, Єфрема Веніаміна – єпископом Орадії та Єгару, Єфтимія Поповича – єпископом Будіна, додавши, що православний народ не повинен сплачувати десятину католицькому духовенству. В усіх трьох єпархіях, заснованих патріархом Арсенієм 1695 року (тімішоарській і виршецяньській у Банаті та арадській у Кришані) проживали й румуни. Поступово юрисдикція Карловацької митрополії поширилася й на православних румунів з Ардялу (офіційно визнана лише 1783 року королем Йозефом II), Олтенії (1717–1739) та Буковини, центр якої після 1783 року був розташований спочатку в Радівцях, згодом – у Чернівцях¹⁶.

У Банаті в 1690–1716 роках румунське населення перебувало під юрисдикцією двох осіб – Арсенія III Чарноевича, резиденція якого містилася в монастирях Крушедол та Сентандрей, та нового патріарха Калініка, що мав резиденцію у Печі. За умовами Белградського миру 1739 року Австрія втратила Малу Валахію (Олтенію), частину Сербії та Боснії, на півдні від Сави та Дунаю, однак Банат залишився у складі монархії. Церква була під юрисдикцією Карловацької митрополії, яка об'єднувала дві єпархії – у Тімішоарі та Вршеці-Карансебеші.

У 1737 році відбулася остання хвиля міграції сербів до Банату, яку очолив патріарх Печі Арсеній IV Йованович Шакабент, у результаті чого багато родин з Балканського півострова поселилися навколо міст Панчева, Білої Церкви та Зренянин¹⁷. Отже, можна сміливо стверджувати, що в умовах османської окупації сербських територій на Балканах (кінець XIV – початок XIX ст.) значна частина історичного та культурного досвіду цього народу була використана на тих територіях, куди в різні часи та в різних умовах емігрувало багато людей (Банат, Угорщина, Румунські князівства, Росія, Хорватія). З культурного та лінгвістичного погляду серби з румунського Банату вважаються спадкоємцями великих традицій у культурі та навчанні, усі вони можуть спілкуватися як рідною мовою, так і румунською¹⁸.

З часу заснування Банату (1690) й аж до 1864 року, коли румуни на чолі з митрополитом Ардялу Андрієм Шагуною здобули церковну автономію, під юрисдикцією Карловацької митрополії перебували великі території, на яких проживали румуни в Банаті, Кришані, Ардялі та Буковині, а також в Олтенії (у період її перебування під Австрією). На територіях, які входили до складу єпархій Вршеці-Карансебеш, а також у Тімішоарі, Арадї, Ардялі та Чернівцях, на деякий час у Римніку, згідно з «Іллірійськими привілеями», підтвердженими Віденським судом, Карловацька митрополія зобов'язувалася організувати, охороняти та захищати релігійне життя та школи, у яких навчалися в душі національних традицій як сербські, так і румунські вірні.

Монастирі Банату (Ходош-Бодрог, Бездін, Арад-Гаї, Святого Георгія, Базіаш – у Румунії; Месич – у Сербії) мали також значний вплив на духовне життя місцевого православного населення, особливо в часи, коли не було шкіл, а священників та церков було дуже мало. Вони стали першими осередками культури в Банаті. Монастирська система культових та навчальних інституцій у всій південно-східній європейській частині була доволі потужною і по-справжньому престижною. Аж до початку XIX ст. вона забезпечувала культурну та духовну єдність церкви і була середовищем формування культурної еліти – духовенства, політиків, юристів та службовців¹⁹. Тут містилися бібліотеки зі слов'янськими книжками, що підтримували давню культуру, майстерні вишивки та розпису на релігійні мотиви, школи для тих, хто хотів потрапити до касти духовенства, дияконів або ж канцелярських писарів; у монастирях із самого ранку працювали задля хвали Господа каліграфи та майстри мініатюри.

За тисячолітню історію в Банаті було збудовано понад п'ятдесят монастирів²⁰, більшу частину з яких, на жаль, було зруйновано ще в добу середньовіччя. Багато монастирів було знищено внаслідок татарських інтервенцій, які змінили розташування контактної смуги між східною та західною християнською цивілізаціями. Інституційно монастирі Банату були організовані за візантійськими правилами та традиціями середньовічної епохи²¹. Норми життя зазвичай зберігалися, а форми та зовнішній вигляд зазнавали новаторських впливів. Архітектурні форми та

розписи монастирів поступово змінилися під впливом Заходу, зокрема, поширеного там стилю бароко. І хоча Банат входив до складу Габсбурзької монархії, яка була частиною Центральної Європи, окремі запозичення було перейнято опосередковано від віддалених західних та середземноморських регіонів. Підпильним оком церковних ієрархів художники намагалися поєднати архетипні ідеали та прагматизм тогочасної дійсності. У XVIII ст. почали діяти реформатори церковного розпису, які працювали для банатських церков і монастирів²². Одним з них був Стефан Тенецькі, який розписував монастир Крушедол у Фрушці Горі (Срем, Сербія), банатський монастир Бездін (повіт Арад), церкви Араду та Тімішоари, а також уніатську церкву у Блажі. Однак, незважаючи на значні інновації в розписах монастирських архітектурних ансамблів та іконостасів, вони не змінили православної релігійності. Такі нововведення та зміни відбувалися й протягом XIX–XX ст., найхарактернішим прикладом чого є садиба, збудована в класичному стилі при монастирі Музич, та комплекс у монастирі Арад-Гаї, створений за часів єпископа Сінезія Живановича.

У банатських монастирях як депозитаріях перших історичних джерел часто зберігалися справжні художні скарби. Архітектурне вирішення та художнє оздоблення румунського православного монастиря Ходош-Бодрог, які ввібрали церковне зодчество XV ст., настінний розпис початку XVII ст., слов'янсько-румунські рукописи XV–XVII ст. і різноманітний церковний посуд, є вагомим аргументом тієї надзвичайно важливої ролі, яку відіграла ця монастирська установа протягом віків у Західній Долині Банату. За цими даними можна простежити органічний та природний зв'язок цієї землі з усім банатським краєм, а також з усім карпато-дунайським простором у цілому.

Перша історична згадка про монастир як один з найдавніших у Румунії датується 1177 роком²³. Через брак документальних свідчень з'явилося чимало легенд про його заснування²⁴. За давнім місцевим повір'ям, яке існує дотепер, монастир заснували віруючі, що проживали в долині Муреша. За легендою, один бик зі стада, що належало місцевим болгарським пастухам, вирив своїми рогами на березі Муреша чудотворну ікону Божої Матері з дитятком Ісусом на руках, а пастухи на місці, де знайшли ікону, побудували вівтар монастиря. Згодом християни звели тут монастир, у якому знайшлося місце як для чудотворної ікони, так і для скам'янілої голови бика, що зберігається під склом над вхідними дверима церкви. Історики вважають, що ікону було написано двома століттями пізніше, ніж споруджено монастир.

Легенда про заснування цього монастиря належить до таких, що частково підкреслюють значення території, сприятливої для будівництва релігійних, народних споруд, будинків або господарських прибудов²⁵, а також про звичай вибирати місце для будівництва, характерний і для інших народів (німців, австрійців, фінів). Додавання назви «Бодрог» до назви «Ходош», яку дослідники та представники церкви датують лише XIV ст., і є сучасною назвою монастиря. На думку місцевих жителів, саме

легенда про бика, який вирив на березі Муреша ікону Божої Матері, поклала початок спорудженню монастиря, топонім якої «Бодрог» (*bodat'* – «бодати») означає «вирити рогом». Сучасна монастирська церква датована приблизно 1400 роком, часом, коли поширення триконусного архітектурного типу було характерним для всіх провінцій, у яких проживали румуни. У 1556–1690 роках монастир опинився в регіоні, що перебував під османським пануванням, на кілька років був охоплений визвольною війною Румунських князівств на чолі з Міхаєм Вітязу (1595). У другій половині XVII ст. монастир було відбудовано завдяки єпископу Саві І Бранковичу, який мав резиденцію в Липові, а згодом в Інеу²⁶. Деякий час монастир був резиденцією ієрархів, що служили в цьому регіоні, серед яких – митрополит Софроній, котрий у 1651 році відвідав Росію, та Ісаєя Діаконович, який у 1694 році встановив у монастирі Ходош-Бодрог центр єпархії Інеу та Тімішоари, що перейшла під юрисдикцію Габсбурзької імперії. Незважаючи на суттєві проблеми та історичні негаразди, жителі монастиря підтримували його своєю працею і заснували там одну з перших у цьому краї початкову школу, долучившись цим до ліквідації безграмотності населення регіону. Починаючи з XIV ст., і дотепер триває процес долучення монастиря Ходош-Бодрог до великої спадщини румунської середньовічної культури.

Іншою історичною пам'яткою, духовне життя якої нараховує багато віків, є сербський православний монастир Бездін «Успіння Пресвятої Богородиці», який також розташований у долині Муреша, приблизно за 15 км від монастиря Ходош-Бодрог. Першу історичну згадку про цей монастир знаходимо в одному із записів на Псалтирі, надрукованому Божидаром Вуковичем у Відні у 1519–1520 роках, де зазначено час початку його будівництва: «У 7047 році від створення світу та в 1539 році від народження Христа, з храмом «Успіння Пресвятої Богородиці», за піклування архімандрита Йосафа Мілутіновича та сприяння всіх братів-християн, а також Леонтія Богожевича, ієромонаха». Монастир має церкву, дім ігумена та келії. У 1753 році Стефан Тенецькі розписав іконостас, у 1802 році розписи було доповнено. Проте побутує й інша думка, що на початку XIII ст. на місці теперішнього сербського монастиря функціонував інший, який знищили монголи в 1241 році²⁷.

Для повноти уявлення про монастирські поселення в долині Муреша варто згадати й монастир Святого Симеона Стовпника в Арад-Гаї. Монастир (архітектурна пам'ятка в стилі бароко) було засновано в 1760–1762 роках арадським єпископом Сінезієм Живановичем. Церква утворювала спільний корпус із садибою монастиря, у якій сьогодні міститься музей, де зберігається багата колекція давнього церковного мистецтва (церковний посуд, картини, рукописи, стародруки), характерного не тільки для цієї області, але й для всієї румунської та південносхідноєвропейської спільноти.

Іншою сферою, завдяки якій можна простежити міжкультурні зв'язки в різні історичні епохи між етнічними спільнотами в Банаті, є двомовні та багатомовні видання, призначені для задоволення культурних потреб двох чи

більше народів. Якщо обмежитися сферою румуно-сербських зв'язків, то для початку слід відзначити сербську редакцію двомовного підручника «*Pervoe učenje otrokom*» у Римнику 1726 року, румунською та слов'янською мовами, за російським зразком, автором румунської версії якого, за припущеннями, був монах Штефан з Говори, якого вважають редактором, коректором та перекладачем книги. У Передмові він назвався «справжнім ігуменом слов'янського діалекту та старанним покровителем румунських слів», а також на тій самій сторінці першого видання 1726 року писав, що вирішив надрукувати книгу слов'янським та румунським діалектами для кращого розуміння обох мов²⁸. Працю тричі перевидували (1726, 1727, 1734), а третє видання, зокрема, митрополит Белграда Вікентій Йованович присвятив дітям «усього православного народу, який перебуває під правлінням царя румунів у Сербії, Угорщині, Хорватії, Банаті Тімішоари та імперській Влахії». Тривовною працею [румунською, сербською (сербська редакція слов'янської) та німецькою мовами], є «Малий катехизис, або скорочене православне оповідання про грецький неуніатський закон, для дітей неуніатських призначений, виданий неуніатським Карловацьким єпископством у 1774 році» (зміст затвердив Синод). У старій румунській бібліографії ця книга зареєстрована (том II, с. 205, № 385) як Сербсько-румунсько-німецький катехизис, виданий у Відні, у якому назви подано відповідними мовами: *Catehism mic... Katehiyis malii... Kleiner Katehismus...* і «всі три назви займають по одній сторінці... На сторінці зліва від читача розміщено сербський та румунський тексти, розділені вертикальною лінією, а праворуч – німецький». Оскільки дату на виданні не зазначено, то можна припустити, що воно вийшло в проміжку між 1774 роком, після прийняття Карловацьким синодом, і 1784 роком, коли вийшло друком видання тільки румунською та німецькою мовами.

У «Хроніці Банату» Ніколае Стойка де Хацег подає таку інформацію: «Малий катехизис був скороченим варіантом Великого. Уперше слов'янською мовою його написав архімандрит Іон Раїчі (який відмовився стати єпископом); німецькою його переклав директор Теодор Янкович де Мірієво; а румунською (зі слов'янської) – секретар останнього Ардялю Дімітріє Евстатевич. Але Синод видав розпорядження перекласти тільки «Рішення Отця нашого» і «Тлумачення щастя» і, перевіряючи, віддати у друкарню» (с. 57)». Отже, можемо дійти висновку, що Ніколае Стойка де Хацег був знайомий з румунськими та сербськими книжниками, які відіграли важливу роль у поширенні просвітницьких ідей того часу, у розвитку культури та освіти, зокрема із Захарієм Орфеліном, Досітеєм Обрадовичем, Йованом Ражичем, Теодором Жанковичем де Мірієво, Іоанном Томічем, Міхалом Рошу-Маргіновичем. Варто зазначити, що до 1863 року «Малий катехизис» було перевидано 16 разів²⁹.

Щодо двомовності педагогічних та методичних підручників для сербських та румунських шкіл кінця XVIII ст., то можна відмітити працю, яка вийшла у Відні в 1776–1777 роках у друкарні Йосифа Курцбека (Josif Kurtzbec) – «друкар неуніатських румунів і сербів», «*Ručnaja kniga potrebnaja magistrom...*», з паралельним

текстом німецькою мовою, «*Northwendiges Handbuch für Schulmeister...*». Пізніше, у 1785 році, у цій самій друкарні, вийшло ще дві версії цієї книги, яка стала першою сучасною методикою в педагогічній літературі: перша – «*При відсутності книги для вчителя...*», а друга – «*Книга, необхідна для вчителя*». Обидва видання теж були двомовними, з паралельним німецьким текстом «*Northwendiges Handbuch für Schulmeister...*». Першими перекладачами цієї книги румунською мовою були Ніколае Стойка де Хацег та І. Фельдварі, про що писав сам автор «Хроніки Банату»: «Потім у Виршеці написали... направити мене. Я пішов. Там, з Фельдварі, зі слов'янської румунською переклав разом з архімандритом та завершили *Настільну книгу дяків*, роботу розпочали ще в 1776 році». Через вісім років після завершення перекладу обидві версії книги були надруковані у Відні, кожна з яких була призначена для іншої провінції: «*При відсутності книги для вчителя...*» – для шкіл Банату, а «*Книга, необхідна для вчителя*» (разом з версією Василе Балша) – для шкіл Буковини, яка була приєднана до Габсбурзької імперії на десятиліття раніше.

Автором першого журналу сербської літератури «*Slavenoserbski magazin*», випущеного у Венеції 1768 року, а також багатьох книг, присвячених освіті та вихованню, букваря та латинської граматики для сербських і румунських шкіл був Захарія Орфелін, який володів енциклопедичними знаннями, був членом Віденської академії красномистецтва і залишив вагомий слід у розвитку сербської культури та літератури. Особливе значення мають його «Каліграфії» – «*Slavenskaja Kalligrafija*» і «*Valahijskaja Kalligrafija*» («Слов'янська каліграфія» і «Валаська каліграфія»), надруковані в Карловаці 1778 року, що стало першим кроком до поліпшення каліграфії в румунських школах у другій половині XVIII ст.³⁰ Тут ідеться про три довідники для вчителів, які викладають каліграфію, укладені Захарієм Орфеліном (1759, 1776, 1778). Вони ввійшли до шкільного обігу і більше ніж півстоліття були єдиним підручником з каліграфії, яким користувалися як у сербських школах, так і румунських³¹.

Відкриття Європи та запозичення європейських ідей румунами та сербами Банату в період просвітництва збіглися з відкриттям та відчуттям самосвідомості, до чого додалися низка особливостей, породжених сприйняттям та пристосуванням загальноєвропейського ідеалу в цьому просторі³². За всіма історичними та геополітичними складовими, антагонізмами або коаліціями, які змінюють колективну ментальність, симпатії та антипатії етносів цього простору, очевидним є пошук легітимності в контексті віртуальної Європи. Модель міжкультурності та багатоетнічного співіснування в Банаті визначають трансценденцію рівня ідентичності, що сприяє розумінню, пізнанню та сприйняттю *Іншого*. Прикладом румуно-сербських міжкультурних зв'язків можуть бути аспекти, пов'язані зі спільними православними та освітніми традиціями, що входять до сфери культури, і які у цьому випадку впливають, разом з іншими аспектами, з історії, фольклору, літератури та лінгвістики.

Примітки

- ¹Theodorescu R. Postfață // Mănăstirea Hodoș-Bodrog. – Arad, 1980. – C. 199.
- ²Ungureanu C. Geografia literaturii române, azi. – Pitești, 2003. – Vol. IV : Banatul. – C. 111.
- ³Sârbu R. Tipuri de interferențe în sistemele idiomurilor vorbite în Banat // Interferențe lingvistice în zona multietnică a Banatului: lucrările elaborate în cadrul Proiectului de Cercetare Tip Grant A 2005–2006. – Timișoara, 2006. – C. 15.
- ⁴Там само. – C. 14.
- ⁵Babeți A. Un paradis: Banatu // Dilema veche. – 2007. – IV. – No 191. – C. 18.
- ⁶З бібліографії, присвяченої балканським румунам, назвемо: Jireček C. Die Romanen in den Stadien Dalmatiens Während des Mittelalters. – Viena, 1901–1903. – I–III; Miklosich Fr., Kaluzniacki E. Über die Wanderungen der Rumunen in den Dalmatischen Alpen und den Karpaten. – Viena, 1879. – Denkschriften, XXX. – P. 1–66; Djordjević T. Kroz naše rumune, in «Srpski književni glasnik». – Belgrad, 1906. – XVI; Pușcariu S. Studii istroromâne. – București, 1906. – I; Kadlec J. Valasi a valaske pravo v zemich sllovenskych a uherskych. – Praga, 1906; Draganu N. Români în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și onomastice. – București, 1933; Dragomir S. Vlahii din nordul Peninsulei Balcanice în Evul Mediu. – București, 1959; in.
- ⁷Rosetti Al. Istoria limbii române. – București, 1978. – C. 307.
- ⁸Jireček C. Geschichte der Serben. – Gotha, 1916. – I. – C. 10–11.
- ⁹Djamo-Diaconiță L. Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în secolele al XIV-lea și al XV-lea. – București, 1971. – C. 11; Gămulescu D. Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân. – București; Pančevo, 1974. – C. 41.
- ¹⁰Dragomir S. Vechimea elementului românesc și vechimea colonizărilor în Banat // Anuarul Institutului de Istorie Națională. – Cluj, 1924. – C. 8; Popović D. J. Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka (Istorija naselja i stanovništva). – Belgrad, 1955. – C. 26–30.
- ¹¹Gămulescu D. Elemente de origine sârbocroată ale vocabularului dacoromân. – C. 43. Приклади: Дубово, Кутіна, Вукова та ін.; в Олтенії: Предел, Саджівец та ін.
- ¹²Там само. – C. 43.
- ¹³Popović D. J. Srbi u Banatu do kraja osamnaestog veka (Istorija naselja i stanovništva). – C. 29.
- ¹⁴Там само. – C. 31–37.
- ¹⁵Șerbănescu N. Legăturile bisericești, culturale și politice între români și sârbi // Mitropolia Olteniei. – 1963. – XV. – No 5–6. – C. 315.
- ¹⁶Gavrilović N. Români și sârbi. – București; Belgrad, 1997. – C. 158.
- ¹⁷Там само. – C. 158–159.
- ¹⁸Csortan F. Plurilingvismul la minoritățile naționale din România // Conferința Națională de Bilingvism, 16–17 iunie 1997. – București, 1998. – C. 62.
- ¹⁹Siupiur E. De la mănăstire la universitate // Sud-estul și contextul european. Buletin IX-B. – București, 1998. – C. 79.
- ²⁰Jovanović M. Srprki manastiri u Banatu. – Novi Sad, 2006. – C. 7.
- ²¹Там само. – C. 9.
- ²²Там само.
- ²³Arădeanu E. De la legendă la adevăr // Mănăstirea Hodoș-Bodrog. – Arad, 1980. – C. 20.
- ²⁴Ristin D. Manifestări ale sacralității în spațiul bănățean // Romanoslavica. – București, 2000. – XXXVI. – C. 185–205.
- ²⁵Taloș I. Meșterul Manole. – București, 1973. – C. 72.
- ²⁶Arădeanu E. De la legendă la adevăr. – C. 202.
- ²⁷Jovanović M. Srprki manastiri u Banatu. – C. 112.
- ²⁸Apreotesei C. Observații asupra tipăriturilor bilingve româno-sârbe (iugoslave) // Radovi Simpozijuma o jugoslovensko-rumunskim jezičko-dijalektalnim interferencijama i filološkim paralelizmima. – Pančevo; Zrenjanin, 1977. – C. 38.
- ²⁹Там само. – C. 39.
- ³⁰Flora R. Relațiile sârbo-române. Noi contribuții. – Panciova, 1968. – C. 90.
- ³¹Там само. – C. 98.
- ³²Bocșan N. Imaginea Europei în cultura iluminată a românilor bănățeni // Banatica. – Reșița, 1993. – 12. – C. 183.

Переклад з румунської Ніколетти Головач та Антонія Мойсея